

**FAYZULLA XO'JAYEV FAOLIYATIDA SIYOSIY LIDERLIK
SIFATLARI VA DAVLAT BOSHQARUVI STRATEGIYASI**

Keldiyarov Jafar Jamshid o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Siyosatshunoslik

yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XX asrning birinchi yarmi Turkiston siyosiy maydonining eng yirik namoyandalaridan biri — Fayzulla Xo'jayevning liderlik xususiyatlari va uning davlat arbobi sifatidagi faoliyati tahlil qilinadi. Muallif Xo'jayevning jadidchilik harakatidan boshlab, O'zbekiston SSR hukumati rahbarligigacha bo'lgan murakkab yo'lida namoyon bo'lgan strategik moslashuvchanlik, diplomatik mahorat va milliy manfaatlarini himoya qilish borasidagi o'ziga xos yondashuvlarini tadqiq etadi. Maqolada liderning siyosiy irodasi va uning totalitar tuzum sharoitidagi faoliyatining o'ziga xos jihatlari ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Fayzulla Xo'jayev, siyosiy liderlik, jadidchilik, Buxoro, O'zbekiston SSR, davlat boshqaruvi, siyosiy strategiya, milliy manfaatlar.*

Abstract: *This article analyzes the leadership qualities and activities as a statesman of Fayzulla Khojaev, one of the most prominent figures in the political arena of Turkestan in the first half of the 20th century. The author explores Khojaev's strategic flexibility, diplomatic skills, and unique approaches to protecting national interests throughout his complex path from the Jadid movement to the leadership of the government of the Uzbek SSR. The article reveals the political will of the leader and the specific aspects of his activities under the conditions of a totalitarian regime.*

Keywords: *Fayzulla Khojaev, political leadership, Jadidism, Bukhara, Uzbek SSR, public administration, political strategy, national interests.*

KIRISH

XX asr boshlari Turkiston o'lkasi uchun nafaqat ijtimoiy-siyosiy silkinishlar, balki milliy davlatchilik tafakkurining qayta uyg'onish davri bo'ldi. Ushbu davr silsilasida Fayzulla Xo'jayev shaxsi o'zining siyosiy salobati, intellektual salohiyati va murosasiz kurashchanlik ruhi bilan ajralib turadi. Siyosiy liderlik — bu shunchaki hokimiyatni boshqarish emas, balki tarixning eng keskin burilish nuqtalarida millatni ma'lum bir maqsad atrofida birlashtira olish va vaziyatga qarab eng to'g'ri strategik qarorni qabul qilish san'atidir. Xo'jayev faoliyati aynan mana shu mezonlar asosida o'rganilishga loyiqdir¹. Fayzulla Xo'jayevning liderlik fenomenini tahlil qilish, bugungi kunda davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish va milliy rahbarlik maktabini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. U yirik sarmoyador oilasidan chiqib, o'z boyligi va imkoniyatlarini xalqning ma'rifati va istiqloli yo'lida sarflashga qaror qilgan kam sonli yetakchilardan edi. Uning liderlik sifatleri faqatgina uning shaxsiy xarakteri bilan emas, balki o'sha davrning murakkab geosiyosiy sharoiti — chorizmning qulashi, BXS Rning tashkil topishi va sho'ro tuzumining qat'iy bosimi ostida shakllandi. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, Xo'jayev faoliyatidagi "siyosiy moslashuvchanlik" yoki "survival strategy" (omon qolish strategiyasi) bugungi zamonaviy siyosatshunoslik nuqtai nazaridan yangicha talqinni talab qiladi. U markaz bilan mahalliy manfaatlar o'rtasidagi nozik muvozanatni ushlashga harakat qilgan mohir diplomat edi. Kirish qismida biz uning liderlik tabiatini tushunish uchun avvalo uning dunyoqarashi shakllangan muhitga va u amal qilgan siyosiy tamoyillarga nazar tashlashimiz lozim².

Fayzulla Xo'jayevning siyosiy maydonda yirik arbob sifatida shakllanishida u kamol topgan ijtimoiy muhit va o'sha davrning ma'rifatparvarlik g'oyalari poydevor vazifasini o'tadi. Uning yetakchilik qiyofasini tahlil qilar ekanmiz, eng avvalo, shaxsiy manfaatlaridan millat istiqbolini ustun qo'ya olish

¹ Rajabov Q. Fayzulla Xo'jayev (Hayoti va faoliyati haqida ocherk). – Toshkent: Abu Matbuot-Konsalt, 2011.

² Ziyoeva R. Turkiston jadidchilik harakati tarixi: yangicha talqinlar. – Toshkent: Sharq, 2012.

fenomeniga duch kelamiz. Yirik sarmoyador oilasida tugʻilib, moddiy jihatdan toʻkis hayot kechirish imkoniyatiga ega boʻlsa-da, Xoʻjayev barcha qulayliklardan voz kechib, Turkistonning murakkab ijtimoiy-siyosiy uygʻonish jarayonlariga oʻzini bagʻishladi. Bu qatʻiyat uning liderlik tabiatidagi maʼnaviy matonatdan dalolat beradi. Jadidchilik harakati Xoʻjayev uchun shunchaki intellektual oqim emas, balki haqiqiy siyosiy chiniqish maktabiga aylandi. "Yosh buxoroliklar" safida faoliyat yuritarkan, u jamiyatdagi turgʻunlikni faqatgina maʼrifat bilan emas, balki tub siyosiy islohotlar orqaligina yengish mumkinligini chuqur anglab yetdi. Uning tashkilotchilik iqtidori aynan shu yillarda boʻy koʻrsatdi: u shaxsiy sarmoyasini millat kelajagi uchun tikib, yoshlarni xorijda oʻqitish, milliy matbuotni rivojlantirish va maxfiy siyosiy tarmoqlar faoliyatini jonlantirishga sarfladi³.

Xoʻjayevning uzoqni koʻra bilish (visionary) qobiliyati Buxoro amirligi tuzumiga boʻlgan munosabatida yaqqol namoyon boʻladi. Amirlikning inqirozga yuz tutgan boshqaruv tizimi millatni tanazzulga yetaklashini oldindan koʻra olgan yetakchi, davlatni boshqarishning demokratik va parlamentar modellarini taklif etdi. Uning "Buxoro inqilobi tarixi haqida mulohazalar" asari shunchaki oʻtmish xotirasi emas, balki chuqur strategik tahlil mahsulidir. Shu bilan birga, Xoʻjayev shunchaki nazariyotchi jadid boʻlib qolmay, natijaga yoʻnaltirilgan amaliyotchi sifatida ham gavdalanadi. 1917-yildan keyingi keskin oʻzgarishlar davrida u hissiyotlarga berilmasdan, mavjud siyosiy imkoniyatlar doirasida ish tutishga intildi. Uning liderlik uslubi — realistik yondashuv va oʻzgaruvchan vaziyatga moslasha olish (adaptive leadership) qobiliyatiga tayanar edi. Bu sifat keyinchalik unga murakkab shoʻro tizimi ichida ham milliy manfaatlarni himoya qilish yoʻlida oʻziga xos "siyosiy manevrlar" qilish imkonini berdi⁴.

Fayzulla Xoʻjayev oʻz atrofiga bilimli va sadoqatli yoshlarni birlashtira olgan haqiqiy yoʻlboshchi edi. Uning xalq orasidagi nufuzi nafaqat moddiy imkoniyatlari, balki oʻtkir mantiqqa asoslangan nutqlari va aniq strategik dasturi bilan mustahkamlangan edi. U tarix sahnasiga zamonning shiddatli chaqiriqlariga

³ Oʻzbekistonning yangi tarixi. 2-kitob. Oʻzbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000.

⁴ Xoʻjayev F. Tanlangan asarlar. 3 jildlik. – Toshkent: Fan, 1976-1980.

dadil javob bera oladigan, milliy uygʻonish davrining eng yirik strateglaridan biri sifatida kirdi. 1920-yillarning boshiga kelib, Fayzulla Xoʻjayev oʻzining navqiron yoshiga qaramay, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (BXSR) Nozirlar Shoʻrosining raisi sifatida murakkab siyosiy jarayonlar markazida paydo boʻldi. Bu davr uning liderlik salohiyati uchun oʻziga xos "oʻtli imtihon" vazifasini oʻtadi. Davlat arbobining eng muhim fazilati — oʻta ogʻir sharoitda masʼuliyatni oʻz zimmasiga olish qobiliyati aynan shu yillarda boʻy koʻrsatdi. Xoʻjayev bu jarayonda shunchaki ijrochi rahbar emas, balki yangi shakllanayotgan milliy davlatchilik tizimining bosh meʼmori sifatida gavdalandi. Xoʻjayev faoliyatining strategik oʻzagini BXSR suverenitetini saqlab qolishga boʻlgan tinimsiz intilish tashkil etdi. U shoʻro Rossiyasi bilan ittifoq tuzishga majburiy diplomatik zarurat deb qarasa-da, Buxoroning ichki mustaqilligini, uning oʻziga xos iqtisodiy asoslari va madaniy qiyofasini himoya qilishga urindi. Lider sifatida u vaziyatning qanchalik xatarliligini — bir tomonda qurolli qarshilik harakati, ikkinchi tomonda esa Qizil armiyaning tazyiqi mavjudligini chuqur his qilar edi. Bunday geosiyosiy qisqich ichida u nozik diplomatik muvozanatni saqlash mahoratini namoyish etdi. Uning boshqaruv uslubida "milliy manfaat" tushunchasi hamisha ustuvor mezon boʻlib qoldi. BXSRning Germaniya, Turkiya va Afgʻoniston kabi davlatlar bilan mustaqil aloqalar oʻrnatishga boʻlgan dadil urinishlari bevosita Xoʻjayevning siyosiy irodasi mahsulidir. U Buxoro oltin zaxiralarini asrab qolish va istiqbolni koʻzlab yoshlarni Germaniyaga oʻqishga yuborish orqali kelajakda davlatni boshqaradigan professional milliy kadrlar korpusini shakllantirishni maqsad qildi. Bu saʼy-harakatlar uning uzoq muddatli strategik rejalashtirish (long-term vision) qobiliyatidan dalolat beradi.

Krizisli vaziyatlarda tezkor va aniq qaror qabul qilish qobiliyati Xoʻjayevga boʻlgan ishonchni yanada mustahkamladi. Murakkab muzokaralar chogʻida u oʻz pozitsiyasini qatʼiy mantiq va asosli dalillar bilan himoya qila olgan. Uning nutqlari va rasmiy hisobotlarida Buxoro xalqining oʻz taqdirini oʻzi belgilash huquqi muttasil taʼkidlanib kelindi. Bu esa uning nafaqat maʼmuriy rahbar, balki millat dardi bilan yashovchi yetakchi ekanligini tasdiqlaydi. BXSR davrida

Xo'jayev islohotchi lider sifatida adliya, moliya va harbiy sohalarda tub o'zgarishlarni amalga oshirishga intildi. Garchi bu urinishlar keyinchalik markaziy hokimiyat tomonidan sun'iy ravishda cheklangan bo'lsa-da, u yaratgan boshqaruv modeli milliy davlatchilik tariximizda muhim poydevor bo'lib xizmat qildi. Xo'jayevning liderlik fenomeni aynan mana shu "mumkin bo'lmagan sharoitda maksimal natijaga erishish" degan hayotiy tamoyilida o'z ifodasini topdi. 1924-yilda O'rta Osiyoda o'tkazilgan milliy-hududiy chegaralanish hamda O'zbekiston SSRning tashkil etilishi Fayzulla Xo'jayevning siyosiy biografiyasida eng xatarli va ziddiyatli burilish nuqtasi bo'ldi. Respublika Hukumat raisi (Xalq Komissarlari Sho'rosi raisi) lavozimiga tayinlangan Xo'jayev endilikda markazlashgan totalitar apparatning qat'iy mafkuraviy qoliplari ichida harakat qilishga majbur edi. Mazkur davrda uning liderlik qiyofasida siyosiy realizm va strategik moslashuvchanlik fazilatlari birinchi planga chiqdi. Xo'jayev tomonidan ilgari surilgan "milliy kommunizm" g'oyalari, aslida, uning dogmatik e'tiqodi emas, balki millatni saqlab qolish va uning manfaatlarini himoya qilishning yagona imkonli vositasi edi. U sho'ro shiorlari va terminologiyasidan mahorat bilan qalqon sifatida foydalanib, respublikaning iqtisodiy mustaqilligi poydevorini yaratishga intildi. Lider sifatida u yaxshi anglardiki, ochiq va keskin qarshilik ko'rsatish millatning butkul qatag'on qilinishiga zamin yaratishi mumkin. Shu sababli u "tizim ichida turib, tizimning o'z qurollari bilan kurashish" taktikasini tanladi. Bunday "ikki yoqlama o'yin" undan nafaqat siyosiy iroda, balki ulkan psixologik chidamlilikni ham talab qilar edi. Ushbu bosqichda Xo'jayevning intellektual salohiyati uning iqtisodiy konsepsiyalarida yaqqol ko'rindi⁵. U O'zbekistonning faqatgina markaz uchun xomashyo yetkazib beruvchi "paxta bazasi"ga aylanib qolishiga keskin e'tiroz bildirdi. "Paxta yakka-hokimligi" (monopoliyasi) millatni iqtisodiy qaramlik va qashshoqlik botqog'iga yetaklashini u ilmiy va mantiqiy asoslar bilan isbotlashga harakat qildi. Uning sanoatlashtirish sur'atlarini oshirish, mahalliy kadrlar tayyorlash va dehqonlar haq-huquqlarini himoya qilish borasidagi talablari Moskva bilan doimiy va shiddatli to'qnashuvlarga sabab bo'ldi.

⁵ Ergashev B. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi davlat boshqaruvi tarixi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2003.

Siyosiy yo'lboshchi sifatida uning kadrlar masalasidagi qat'iyati alohida e'tirofga loyiq. U davlat boshqaruviga jadidlar merosxo'rlari, milliy ziyolilar va xalq dardi bilan yashaydigan mutaxassislarni jalb etish uchun bor imkoniyatini ishga soldi. Markazdan yuborilgan "nazoratchi"larning tazyiqlariga qaramasdan, o'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzini saqlash, milliy matbuot va madaniyatni qo'llab-quvvatlash choralari ko'rdi. Bu esa uning xalq orasidagi ma'naviy yetakchilik maqomini yanada mustahkamladi.

XULOSA

Xo'jayevning 1930-yillardagi faoliyati, ta'bir joiz bo'lsa, "pichoqning ustida yurish" bilan barobar edi. U rasmiy nutqlarida partiya chizig'idan og'ishmaslikka urinsa-da, amaliy qadamlarida hamisha o'zbek dehqoni va ziyolisining manfaatini ustuvor deb bildi. Uning ushbu murakkab strategiyasi tufayli O'zbekiston o'sha suronli yillarda o'zining ma'lum darajadagi iqtisodiy va intellektual salohiyatini saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi. Liderning haqiqiy jasorati uning balandparvoz so'zlarida emas, balki o'z xalqi kelajagi yo'lida qilgan o'ta xavfli siyosiy tanlovlarida namoyon bo'ldi. Fayzulla Xo'jayevning siyosiy faoliyati 1937-1938-yillardagi qatag'on to'foni ostida fojiali yakun topgan bo'lsa-da, uning liderlik fenomeni va millatparvarlik g'oyalari tarix zarvaraqlarida o'chmas iz qoldirdi. Siyosiy yetakchining haqiqiy qiyofasi, odatda, eng og'ir sinovli damlarda, hatto olim bilan yuzma-yuz kelganda namoyon bo'ladi. 1938-yilgi mash'um Moskva sud jarayonlarida Xo'jayev o'zining intellektual mardligi va sarsilmas irodasini namoyish eta oldi. U garchi soxta va uyushtirilgan ayblovlarni tan olishga majbur etilgan bo'lsa-da, uning har bir chiqishi va mantiqiy mulohazasi ortida millat qayg'usi hamda mustaqillik orzusi yashirin edi. Xo'jayev liderligidan olinadigan eng muhim saboq — milliy o'zlikni anglash va uni davlat darajasiga ko'tarishga bo'lgan so'nmas intilishdir. U nafaqat mohir siyosatchi, balki yirik iqtisodchi va publitsist sifatida ham o'zbek xalqining iqtisodiy mustaqilligisiz haqiqiy siyosiy erkinlikka erishib bo'lmasligini muttasil ta'kidlab keldi. Uning rahbarligi yillarida O'zbekistonda yirik sanoat korxonalarining barpo etilishi, irrigatsiya tizimlarining tubdan yangilanishi va zamonaviy madaniy-ma'rifiy muassasalarning tashkil

qilinishi bugungi suveren davlatimiz poydevoriga qo'yilgan ilk tamal toshlari bo'lib xizmat qildi.

Liderlik sifatleri qirralari bo'yicha tahlil qilinganda, Xo'jayevni to'laqonli ravishda "milliy manfaatlar qalqoni" deb atash mumkin. U totalitar tuzumning temir panjaralari va mafkuraviy tazyiqlari ostida turib ham, o'zbek tilining mavqeini saqlash, milliy qadriyatlarni asrash va kadrlar salohiyatini rivojlantirish uchun nozik diplomatik yo'llarni izladi. Uning faoliyati bugungi kun rahbarlari uchun ham muhim bir xulosani taqdim etadi: haqiqiy lider — bu shunchaki yuqori idoralarning buyruq ijrochisi emas, balki o'z xalqi va vatanining uzoq muddatli strategik manfaatlarini har qanday siyosiy konyunkturadan ustun qo'ya oladigan shaxsdir. Muxtasar qilib aytganda, Fayzulla Xo'jayev XX asr boshidagi murakkab va ayovsiz siyosiy o'yinlarning qurboni bo'lgan bo'lsa-da, uning g'oyaviy merosi va kurash yo'li vaqt sinovlaridan omon o'tdi. U o'z hayoti va faoliyati orqali chinakam milliy yo'l boshchi qanday bo'lishi kerakligini isbotladi: chuqur bilimli, strategik tafakkur sohibi, jasoratli va eng muhimi — o'z millatiga so'zsiz sadoqatli. Uning nomi bugungi mustaqil O'zbekiston solnomasida davlatchiligimiz qayta tiklanishining yorqin ramzi sifatida e'zozlanmoqda. Tarixiy tahlillar tasdiqlaydiki, Xo'jayev kabi liderlar yaratgan ma'naviy va siyosiy zaxira yillar o'tib, baribir o'z mevasini beradi. Uning siyosiy portreti — xalqimizning erksevarlik ruhi va ozod davlat qurish yo'lidagi asriy intilishlarining in'ikosidir. Shu bois, Fayzulla Xo'jayev faoliyatini tadqiq etish nafaqat tarixiy haqiqatni qaror toptirish, balki kelajak avlod rahbarlarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ham beqiyos ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rajabov Q. Fayzulla Xo‘jayev (Hayoti va faoliyati haqida ocherk). – Toshkent: Abu Matbuot-Konsalt, 2011.
2. Ziyoeva R. Turkiston jadidchilik harakati tarixi: yangicha talqinlar. – Toshkent: Sharq, 2012.
3. O‘zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob. O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000.
4. Xo‘jayev F. Tanlangan asarlar. 3 jildlik. – Toshkent: Fan, 1976-1980.
5. Ergashev B. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi davlat boshqaruvi tarixi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2003.